

ՄԻԳՐԱՑԻԱՆ ԵՎ ԱԶԳԱՅԻՆ ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅՈՒՆԸ. ՏԵՍԱԿԱՆ ՍՈՂԵԼՆԵՐ ԵՎ ՀԻԲՐԻԴ ՍՊԱՌՆԱԼԻՔՆԵՐ *

ՀՏԴ 323.2

DOI: 10.52063/25792652-2025.3.26-40

ՏԻԳՐԱՆ ՂԱԶԱՐՅԱՆ

Երևանի դատական փորձագիտության և հոգեբանության ինստիտուտի դասախոս, Երևանի պետական համալսարանի միջազգային հարաբերությունների ֆակուլտետի քաղաքագիտության ամբիոնի ասպիրանտ, ոստիկանության փոխգնդապետ, իրավագետ, քաղաքագետ, ք. Երևան, Հայաստանի Հանրապետություն

tigran-ghazaryan@inbox.ru
ORCID: 0009-0004-7862-0178

Հոդվածի նպատակն է բացահայտել միգրացիայի և ազգային անվտանգության փոխազդեցության հիմնարար առանձնահատկությունները՝ համադրելով միգրացիայի դասական և ժամանակակից տեսությունները, վերլուծելով հիբրիդ սպառնալիքների դերը և գնահատելով Հայաստանի համար առաջացող մարտահրավերներն ու հնարավորությունները:

Նպատակին հասնելու համար մեր առջև դրել ենք հետևյալ խնդիրները՝ վերլուծել միգրացիայի դասական և ժամանակակից տեսությունները՝ պարզելու դրանց անվտանգային չափաբաժինը, բացահայտել միգրացիայի և ազգային անվտանգության փոխազդեցության հիմնական մեխանիզմները, ուսումնասիրել հիբրիդ սպառնալիքների և միգրացիոն գործընթացների փոխկապակցվածությունը ժամանակակից գլոբալ և տարածաշրջանային իրողությունների պայմաններում, գնահատել միգրացիոն հոսքերի հնարավոր ազդեցությունները Հայաստանի ազգային անվտանգության համակարգի վրա:

Հետազոտության ընթացքում կիրառվել են պատմական, համեմատական, վերլուծական, տեսական, պատճառահետևանքային մեթոդները:

Հետազոտության շրջանակներում կատարված հիմնական եզրահանգումն այն է, որ միգրացիան և ազգային անվտանգությունը ինտենսիվ փոխազդեցության մեջ են, և նրանց միջև հարաբերությունը պայմանավորված է թե՛ սոցիալ-տնտեսական, թե՛ քաղաքական ու անվտանգային գործոններով: Միգրացիայի դասական տեսությունները ընդգծում են տնտեսական շարժառիթների և աշխատաշուկայի դերը, մինչդեռ ժամանակակից մոտեցումները ընդգծում են քաղաքական, սոցիալական և հիբրիդ սպառնալիքների ազդեցությունը: Հիբրիդ սպառնալիքները, այդ թվում՝ տեղեկատվական, էներգետիկ և անվտանգության ճյուղերում ստեղծվող ճգնաժամերը, կարող են բազմապատկել միգրացիոն հոսքերի ազդեցությունը փոքր պետությունների վրա, այդ թվում՝ Հայաստանի պարագայում: Վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ Հայաստանի համար միգրացիոն գործընթացների համատեղ դիտարկումը ազգային անվտանգության համատեքստում անհրաժեշտ է ինչպես սպառնալիքների կանխարգելման, այնպես էլ նոր հնարավորությունների արդյունավետ օգտագործման համար: Նման ձևաչափով մշակված քաղաքականությունն ու ռազմավարությունը կարող են նվազեցնել միգրացիայից բխող բացասական ազդեցությունները և խթանել սոցիալ-տնտեսական կայունությունը, ինչպես նաև նպաստել

* Հոդվածը ներկայացվել է 18.09.2025թ., գրախոսվել՝ 03.10.2025թ., տպագրության ընդունվել՝ 30.12.2025թ.:

պետության ներքին և արտաքին անվտանգության երկարաժամկետ ապահովմանը:

Հիմնաբառեր՝ միգրացիա, ազգային անվտանգություն, հիբրիդ սպառնալիքներ, արտագաղթ, սփյուռք, ժողովրդագրական ռիսկեր, միգրացիոն քաղաքականություն:

Ներածություն

Միգրացիան 21-րդ դարում համարվում է գլոբալ գործընթաց, որը պայմանավորված է բազմաշերտ գործոններով՝ տնտեսական անհավասարությամբ, քաղաքական անկայունությամբ, գինված հակամարտություններով, բնապահպանական ճգնաժամերով և համաշխարհային ինտեգրման խորացմամբ: Եթե դասական սոցիոլոգիական և տնտեսական մոտեցումները միգրացիան հիմնականում դիտարկում էին որպես աշխատուժի կամ բնակչության տեղաշարժի բնական գործընթաց, ապա ժամանակակից աշխարհաքաղաքական և անվտանգային իրողությունները ցույց են տալիս դրա խորքային ազդեցությունը պետությունների ներքին և արտաքին կայունության վրա:

Հայաստանի համար միգրացիայի խնդիրը առանձնահատուկ նշանակություն ունի մի քանի պատճառով: Նախ՝ երկրի սահմանափակ ժողովրդագրական ռեսուրսները և արտագաղթի երկարամյա միտումները անմիջական ազդեցություն են ունենում ազգային անվտանգության հիմնական բաղադրիչների վրա: Երկրորդ՝ տարածաշրջանային հակամարտությունները և հիբրիդ սպառնալիքների աճը միգրացիոն հոսքերը դարձնում են ոչ միայն սոցիալ-տնտեսական, այլև ռազմավարական մարտահրավեր: Երրորդ՝ տեղեկատվական պատերազմների և արտաքին ազդեցությունների պայմաններում միգրացիան հաճախ շահարկվում է որպես ներքաղաքական կայունությունը թուլացնելու գործիք:

Ուսումնասիրությունը կառուցված է հետևյալ տրամա-բանությամբ. նախ ներկայացվում են միգրացիայի հիմնական տեսությունները և դրանց անվտանգային չափաբաժինը, այնուհետև ուսումնասիրվում է հիբրիդ սպառնալիքների և միգրացիայի փոխկապակցվածությունը, իսկ վերջում գնահատվում են Հայաստանի համար առկա ռիսկերն ու ռազմավարական ուղղությունները:

ՄԻԳՐԱՑԻԱՅԻ ՏԵՍՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅԱՆ ԶԱՓԱԲԱԺԻՆԸ

Միգրացիան սոցիալական և քաղաքական գիտությունների շրջանակում դիտարկվում է որպես բազմաշերտ երևույթ, որն ընդգրկում է անհատների կամ մարդկանց խմբերի շարժը տարածական միջավայրում՝ պայմանավորված տնտեսական, քաղաքական, ռազմական, սոցիալական կամ Էկոլոգիական գործոններով: Մինչև 19-րդ դարը միգրացիան դիտարկվում էր ավելի շատ պատմագրության, աշխարհագրության և ժողովրդագրության շրջանակում: Ներկայումս միգրացիան ներառում է տնտեսության, իրավագիտության, քաղաքականության, մշակութային, տեղեկատվական, ինչպես նաև անվտանգության ասպեկտներ: Միգրացիայի կառավարումը շատ երկրների համար քաղաքական օրակարգային հարց է, որի համատեքստում ընդգծվում է միգրացիայի և անվտանգության կապի քննարկումը: Ուստի այս հատվածում կներկայացվեն միգրացիայի տեսական մոդելները և դրանց կապն անվտանգության հետ:

Միգրացիոն գործընթացները մարդկության պատմության անբաժանելի մասն են եղել, սակայն գիտական մոտեցման առաջին փորձերը արվել են 19-րդ դարում՝ կապված երկաթուղիների, արդյունաբերականացման և քաղաքաշինության աճի հետ, երբ սկսվեց աշխատուժի զանգվածային շարժ: 1885թ. Էռնստ Ռավենշտեյնը հրապարակեց իր հայտնի «Միգրացիայի օրենքները», որ համարվում է միգրացիայի

ուսումնասիրության առաջին համակարգային փորձը: Նա ձևակերպեց հետևյալ օրինաչափությունները՝

1. Միգրանտների մեծ մասը տեղափոխվում է կարճ տարածությունների վրա, և այս շարժը ստեղծում է բնակչության տեղաշարժի հիմնական հոսքեր՝ ուղղված դեպի առևտրի և արդյունաբերության խոշոր կենտրոնները:
2. Միգրացիայի ներծծման գործընթացը տեղի է ունենում աստիճանաբար. շրջակա գյուղերի բնակիչները տեղափոխվում են դեպի մոտակա քաղաք, իսկ նրանց տեղերը լրացվում են ավելի հեռավոր շրջաններից եկողներով, մինչև որ մեծ քաղաքների գրավչությունը հասնում է երկրի ամենահեռավոր անկյուններին:
3. Ցրման գործընթացը ներծծման հակառակ կողմն է և ունի նմանատիպ առանձնահատկություններ:
4. Յուրաքանչյուր միգրացիոն հոսքին բնորոշ է փոխհատուցող հակադարձ հոսք:
5. Երկար տարածություններ անցնող միգրանտները հիմնականում ուղղվում են խոշոր առևտրի կամ արդյունաբերության կենտրոններ:
6. Զաղաքաբնակները ավելի քիչ են հակված միգրացիայի, քան գյուղաբնակները:
7. Կանայք ավելի հակված են միգրացիայի, քան տղամարդիկ, հատկապես կարճ հեռավորությունների դեպքում (Ravenstein 167–235):

Անվտանգության առումով Ռավենշտեյնի մոտեցումը ցույց է տալիս, որ երբեմն միգրացիան դառնում է ոչ թե սոցիալական շարժում, այլ զանգվածային «արտահոսք», որը կարող է նվազեցնել երկրի մարդկային պոտենցիալը և թուլացնել ազգային անվտանգությունը: Ռավենշտեյնի միգրացիոն օրինաչափություններից յուրաքանչյուրով ցույց տանք անվտանգային ռիսկերը՝

1. Կարճ տարածության միգրացիա և կենտրոնների գրավչություն.

Երբ բնակչության հոսքերը կենտրոնանում են խոշոր քաղաքներում, առաջանում է գյուղաբնակ շրջանների ամայացման վտանգ: Սա կարող է թուլացնել երկրի տարածքային անվտանգությունը, հատկապես՝ սահմանամերձ շրջաններում, որտեղ մարդկանց թվի նվազումը հանգեցնում է ռազմավարական տարածքների լքման:

2. Աստիճանաբար ներծծում.

Այս գործընթացը կարող է բերել բնակչության մշտական խտացման մեծ քաղաքներում, որը մեծացնում է սոցիալական լարվածությունը, գործազրկության մակարդակը և պետական կառավարման վերահսկելիության ռիսկերը: Անվտանգության տեսակետից սա կարող է դառնալ քաղաքային անկարգությունների և սոցիալական բևեռացման աղբյուր:

3. Ցրման գործընթաց.

Եթե ներսում տեղի է ունենում արտահոսք դեպի կենտրոններ, ապա արտաքին ուղղությամբ դա կարող է դրսևորվել որպես էմիգրացիա դեպի օտար երկրներ: Արդյունքում՝ երկիրը կորցնում է իր աշխատունակ և երիտասարդ ռեսուրսը, ինչը թուլացնում է տնտեսական և պաշտպանական ներուժը:

4. Հակադարձ հոսքեր

Թեև միշտ լինում է որոշակի վերադարձ, բայց այն հիմնականում փոքր է: Սա նշանակում է, որ միգրացիոն արտահոսքը հաճախ անդառնալի է, ինչը լրջագույն խնդիր է անվտանգության և ժողովրդագրության տեսանկյունից:

5. Երկար տարածությունների միգրացիա՝ դեպի արդյունաբերական կենտրոններ.

Սրա հիմնական հետևանքն այն է, որ աշխատուժը և ինտելեկտուալ պոտենցիալը արտահոսում են: Արդյունքում խորանում է «Ուղեղների արտահոսք»-ի վտանգը, որն ուղիղ սպառնալիք է ազգային մրցունակությանը և տեխնոլոգիական անվտանգությանը:

6. Զաղաքաբնակների պակաս շարժունակությունը.

Եթե գյուղաբնակ և սահմանամերձ բնակչությունը նվազում է, ապա պետական անվտանգությունը կորցնում է իր «բնական պաշտպանական գոտիները»:

7. Կանանց միգրացիոն գերակշռություն.

Կանանց արտագաղթը ազդում է ընտանիքի և հասարակության վերարտադրողականության վրա: Սա ժողովրդագրական սպառնալիք է, որը կարող է հանգեցնել ծնելիության կտրուկ անկման և ազգաբնակչության ծերացման:

Ռավենշտեյնի օրինաչափությունները դեռևս 19-րդ դարում ցույց էին տալիս, որ միգրացիան ոչ միայն սոցիալական-տնտեսական շարժ է, այլև ունի անվտանգության խորքային հետևանքներ: Մարդկային ռեսուրսների արտահոսքը՝ լինի դա գյուղերից դեպի քաղաքներ, թե՛ երկրից դուրս, կարող է վտանգել ազգային պետության ժողովրդագրական կայունությունը, սոցիալական հավասարակշռությունը և ռազմավարական պաշտպանունակությունը:

«Վանող-ձգող» մոդելը միգրացիայի ամենահայտնի տեսական բացատրություններից է, որը ձևավորվել է 20-րդ դարում Էվերեստ Լիի կողմից: Այս մոդելը լրացրեց Ռավենշտեյնի դասական մոտեցումները՝ ավելացնելով անձնական և միջավայրային գործոնների համադրություն, որոնք որոշում են մարդկանց միգրացիոն որոշումը: Էվերեստ Լին ընդգծում է, որ մարդկանց միգրացիոն որոշումը պարզ չէ, այն պայմանավորված է մի շարք փոխազդող գործոններով: Մեկտեղելով սոցիալական, տնտեսական, քաղաքական և անձնական գործոնները՝ Լին հաջողվել է ձևակերպել միգրացիայի պատճառների համակարգված տեսություն (Lee 47–57):

Առաջին գործոնը՝ **վանողը**, ներկայացնում է այն բացասական հանգամանքները, որոնք մարդկանց ստիպում են լքել իրենց բնակության վայրը: Սա կարող է լինել աղքատություն, գործազրկություն, քաղաքական անկայունություն կամ, անգամ, բնական աղետներ: Այս գործոնները ստեղծում են ներսում ճնշման ուժ, որը մարդկանց ստիպում է մտածել հեռանալու մասին:

Երկրորդ գործոնը՝ **ձգողը**, բաղկացած է դրական հնարավորություններից, որոնք գրավում են մարդկանց դեպի այլ տարածքներ: Այս գործոնները կարող են ընդգրկել ապահով աշխատանք, բարձր աշխատավարձ, որակյալ կրթություն և առողջապահության ծառայություններ, ինչպես նաև քաղաքական ու սոցիալական կայունություն: Ուստի այն տարածքը, որտեղ հասանելի են այս հնարավորությունները, դառնում է միգրանտների համար գրավիչ «վայրէջք»:

Երրորդ գործոնը՝ **միջնորդիչը**, ազդում է այդ որոշման իրականացման վրա: Դրանք կարող են լինել ճանապարհորդության ծախսերը, անձնական կապերը, լեզվի իմացությունը կամ միգրացիոն օրենսդրությունը: Այս գործոնները որոշում են, թե, արդյո՞ք, միգրացիան հնարավոր կլինի, և որքան հեշտ կամ դժվար կլինի այն:

Չորրորդ գործոնը՝ **անձնական և առանձնահատկությունները**, ընդգրկում է յուրաքանչյուր անհատի սոցիալական, կրթական, մշակութային և հոգեբանական առանձնահատկությունները: Օրինակ՝ երիտասարդները հաճախ ավելի պատրաստակամ են տեղափոխվել, կրթված և մասնագիտական փորձ ունեցողները ավելի նպատակասլաց են իրենց կարիերայի և ապագայի համար, իսկ որոշ անձինք առավել հանդուրժող են ռիսկի նկատմամբ, ինչը նրանց դարձնում է շարժունակ:

Այս չորս գործոնները միասին ստեղծում են ամբողջական պատկեր, թե ինչպես և ինչու մարդիկ որոշում են փոխել բնակության վայրը՝ ներկայացնելով միգրացիան ոչ միայն որպես սոցիալական շարժ, այլև որպես ինքնորոշման և միջավայրային գործոնների փոխազդեցության բարդ գործընթաց:

Անվտանգային համատեքստում այս մոդելը ցույց է տալիս, որ եթե «վանող գործոնները» գերակշռում են, ապա արտագաղթը կարող է հասնել ազգային անվտանգության սպառնալիքի մակարդակի՝ նվազեցնելով երկրի ժողովրդագրական ներուժը:

Նեոկլասիկ միգրացիոն մոդելը ձևավորվել է 1960–1970-ական թվականներին, հետպատերազմյան և գլոբալ տնտեսական վերակառուցման

շրջանում: Մոդելի հիմքում ընկած է տնտեսագիտական հաշվարկների և ռացիոնալ ընտրության տեսությունը, որը դիտարկում է միգրացիան որպես աշխատուժի շուկայական շարժում: Մարդիկ տեղափոխվում են այն երկրներ, որտեղ աշխատավարձերն ավելի բարձր են, իսկ աշխատանքի պահանջարկը՝ մեծ: Մերձավոր Արևելքի նավթային երկրները՝ Զաթարը, Սաուդյան Արաբիան, ԱՄԷ-ն, 20-րդ դարի երկրորդ կեսից ներգրավեցին միլիոնավոր աշխատողներ՝ Ասիայի տարբեր երկրներից՝ ապահովելու իրենց տնտեսական աճի և շուկաների պահանջները: Այս գործընթացը իդեալական կերպով արտացոլում է նեոկլասիկ մոդելի տնտեսագիտական տրամաբանությունը՝ աշխատուժի «էֆեկտիվ բաշխում» առավել վճարունակ շուկաներում: Լեֆ Սյաստադի առաջինը ձևակերպեց միգրացիան որպես Էկոնոմիկ ընտրություն, որտեղ մարդիկ հաշվում են իրենց եկամուտները, ծախսերը և սոցիալական գործոնները (Sjaastad, 80-93): Սյաստադի մոտեցմամբ մարդիկ միգրացիոն որոշում կայացնելիս համեմատում են իրենց հնարավոր եկամուտներն ու ծախսերը՝

- Եկամուտներ՝ ավելի բարձր աշխատավարձի և եկամտի ակնկալիքներ նոր երկրում.
- Ծախսեր՝ տեղափոխության, բնակության, սոցիալական ինտեգրման և ընտանիքից կտրվելու կորուստներ.
- Սոցիալական գործոններ՝ կրթության, առողջապահության, ապագա հնարավորությունների ազդեցություն:

Այսպիսով՝ միգրացիան Սյաստադի տեսանկյունից նման է ներդրումային որոշման. անհատը որոշում է «ներդնել» իր ռեսուրսները (ժամանակ, ֆինանսներ, Էներգիա) նոր միջավայր տեղափոխվելու մեջ, եթե ակնկալվող շահույթը գերազանցում է ծախսերը: Ազգային անվտանգության տեսանկյունից նեոկլասիկ մոդելը ցույց է տալիս, որ աշխատուժի արտահոսքը թույլ է տալիս հասկանալ տնտեսական կախվածության ռիսկերը. եթե երկիրը կորցնում է իր ակտիվ բնակչության զգալի հատվածը, նրա տնտեսական և պաշտպանական կարողությունները նվազում են:

1980-ականների վերջերին և 1990-ականների սկզբներին Օդեո Սթարքը և նրա գործընկերները ձևակերպեցին **նոր տնտեսական միգրացիայի** տեսությունը, որը հիմնովին տարբերվում էր նեոկլասիկ միգրացիոն մոդելից: Նեոկլասիկ մոդելը հիմնական ուշադրությունը կենտրոնացնում էր անհատների վրա՝ որպես միգրացիայի շարժիչ ուժի հիմնական դերակատարներ, մինչդեռ Սթարքը փոխեց տեսանկյունը դեպի ընտանիքը և համայնքը: Այս մոտեցման հիմնական եզրակացությունը հետևյալն է՝ միգրացիան ոչ միայն անհատի եկամուտը բարձրացնելու միջոց է, այլև **ընտանիքի կամ համայնքի կողմից ռիսկերը կառավարելու ռազմավարություն**: Ընտանիքը դիտարկում է միգրացիան որպես գործիք՝ բազմազանացնելու եկամուտները, ապահովելու կենսապահովումը և նվազեցնելու տնտեսական անկայունությունը (Stark 216-236): Սթարքը մանրամասնորեն վերլուծում է, թե ինչպես միգրացիան թույլ է տալիս ընտանիքներին նվազեցնել ռիսկերը, որոնք կապված են գյուղատնտեսական անապահով մթնոլորտի, բնապահպանական ճգնաժամերի կամ շուկաների անհավասար հասանելիության հետ: Ընտանիքը որոշում է ուղարկել մեկ կամ մի քանի անդամների արտազնա աշխատանքի, մինչ մնացածները պահպանում են արտադրության կամ տնային գործունեության շարունակականությունը: Այս մոտեցումը բացատրում է նաև **միգրանտների կողմից ուղարկվող փոխանցումների** բարձր մակարդակը՝ որպես ընտանիքի եկամուտների կայունացման միջոց: Օրինակ՝ Հայաստանի գյուղական համայնքներում հաճախ ընտանիքի մի անդամը մեկնում է Ռուսաստան կամ Եվրոպա աշխատելու, իսկ նրա ուղարկած դրամական փոխանցումները դառնում են ընտանիքի գոյատևման հիմնական աղբյուրը: «The Migration of Labor»-ում Սթարքը ընդգծում է, որ միգրացիան **համայնքային և սոցիալական կապերով ձևավորվող գործընթաց է**.

Նախկին միգրանտների ցանցերը խթանում են նոր միգրացիաները և նվազեցնում ինտեգրման ռիսկերը նպատակային երկրում: Այս հանգամանքը ցույց է տալիս, որ միգրացիան երկարաժամկետ տնտեսական և սոցիալական անվտանգություն ասպահովելու միջոց է ոչ միայն անհատի, այլ ամբողջ համայնքի համար: Ազգային անվտանգության տեսանկյունից Նոր տնտեսական միգրացիայի տեսությունը կարևոր է, քանի որ այն ցույց է տալիս, որ աշխատուժի արտահոսքը և եկամուտների հոսքերը ունեն ռազմավարական նշանակություն: ընտանիքների կողմից միգրացիոն որոշումների կայացումը կարող է մեղմել տնտեսական անկայունությունը, սակայն որոշ պետություններում, որտեղ արտահոսքը մեծ է, նվազում է մարդկային ռեսուրսների առկայությունը, ինչը կարող է ազդել երկրի տնտեսական և պաշտպանական կարողությունների վրա:

Կախվածության տեսությունը ձևավորվեց 1960–1970-ականներին, հատկապես Լատինական Ամերիկայի քաղաքական տնտեսագիտության շրջանակում: Այն հիմնված է մարքսիստական և նեոմարքսիստական մտահղացումների վրա և ուղղված է բացատրելու այն, թե ինչու են զարգացող երկրները երկարաժամկետ հեռանկարում մնում տնտեսական հետամնացության մեջ: Ըստ այս մոտեցման՝ միգրացիան պարզապես անհատների կամ ընտանիքների որոշում չէ, այլ գլոբալ կապիտալիստական համակարգի հետևանք: Աշխարհը բաժանված է երկու մասի՝ **կենտրոն**՝ զարգացած, արդյունաբերական երկրներ, որոնք կուտակում են կապիտալ, տեխնոլոգիաներ և վերահսկում են գլոբալ շուկաները, և **պերիֆերիա**՝ զարգացող երկրներ, որոնք հիմնականում մատակարարում են հումք և Եժան աշխատուժ: Այս տեսության համաձայն, միգրացիան արտացոլում է այդ անհավասար փոխհարաբերությունը: պերիֆերիայի երկրները մշտապես մատակարարում են իրենց ակտիվ աշխատուժը կենտրոնի երկրներին՝ ամրապնդելով վերջիններիս տնտեսական գերակայությունը: «Կենտրոն–պերիֆերիա» հարաբերության սկզբունքը ձևակերպեց Ռաուլ Պրեբիշը (Prebisch, 8-15): Այս տեսության հիմնական դրույթներն են՝ 1. միգրացիան ոչ թե բնական տնտեսական հավասարակշռման հետևանք է (ինչպես ենթադրում էր նեոկլասիկ մոդելը), այլ՝ կախվածության կառուցվածքային դրսևորում: 2. Չարգացած երկրները շահում են միգրացիայից՝ ստանալով Եժան և պատրաստ աշխատուժ, մինչդեռ զարգացող երկրները կորցնում են իրենց արտադրողական ռեսուրսները: 3. միգրացիան նպաստում է համաշխարհային տնտեսական անհավասարության վերարտադրմանը: Օրինակ՝ Լատինական Ամերիկայի և Աֆրիկայի բազմաթիվ երկրներից աշխատուժի զանգվածային արտագաղթը դեպի ԱՄՆ և Եվրոպա դիտարկվում է ոչ միայն որպես անհատների տնտեսական ընտրություն, այլև որպես գլոբալ կապիտալիստական համակարգի պահանջ: Չարգացած երկրները ստանում են բարձր որակի աշխատուժ առանց իրենց կրթական համակարգի ծախսերը կրելու, իսկ պերիֆերիան կորցնում է իր մարդկային կապիտալը:

Կախվածության տեսությունը ցույց է տալիս, որ աշխատուժի արտահոսքը ոչ միայն թուլացնում է երկրի ներքին տնտեսությունը, այլև երկարաժամկետ հեռանկարում ստեղծում է **քաղաքական և անվտանգային կախվածություն**՝ զարգացած պետություններից: Սա հատկապես վտանգավոր է փոքր պետությունների համար, որտեղ «Փափուկ ուժի» ազդեցությունը կարող է հեշտությամբ վերածվել քաղաքական ճնշման:

Տրանսնացիոնալիզմի տեսությունը ձևավորվեց 1990-ականներին, երբ ակնհայտ դարձավ, որ միգրացիոն շարժերը հնարավոր չէ բացատրել միայն «մեկ ուղղությամբ հոսքի» տրամաբանությամբ: միգրանտները ոչ միայն լքում են հայրենիքը և բնակություն հաստատում նոր երկրում, այլև շարունակում են ակտիվ կապեր պահպանել երկու աշխարհի միջև՝ ձևավորելով յուրատեսակ տրանսնացիոնալ տարածք: Այս հայեցակարգը գիտական շրջանառության մեջ ներմուծեցին ամերիկացի միգրացիոն հետազոտողներ Նինա Գլիկ Շիլլերը, Լինդա Բաշը և

Կրիստինա Ազանտոն Բլանկը (Schiller, Basch, Blanc, 7–24): Նրանք պնդում էին, որ միգրանտները չեն դադարում լինել հայրենիքի հասարակության անդամներ. նրանք միաժամանակ կառուցում են կյանք և գործունեություն ինչպես ընդունող երկրում, այնպես էլ իրենց պատմական հայրենիքում:

Օրինակ՝ Հայկական սփյուռքը ԱՄՆ-ում և Ռուսաստանում վառ օրինակ է տրանսնացիոնալիզմի դրսևորման: Թեպետ մարդիկ ֆիզիկապես ապրում են մեկ այլ երկրում, նրանք շարունակում են ուղարկել ֆինանսական փոխանցումներ Հայաստան, ներդրումներ կատարել, աջակցել համայնքային և կրթական ծրագրերին: Միևնույն ժամանակ նրանք ներգրավվում են նաև քաղաքական գործընթացներում՝ լոբբիստական աշխատանքների միջոցով աջակցելով Հայաստանի շահերին:

Ազգային անվտանգության տեսանկյունից տրանսնացիոնալիզմը երկակի հետևանք ունի.

- Մի կողմից՝ սփյուռքի կապերը կարող են դառնալ ռազմավարական ռեսուրս՝ ներդրումների ներգրավում, գիտելիքի փոխանցում, միջազգային աջակցություն:
- Մյուս կողմից՝ նույն այդ կապերը կարող են ստեղծել արտաքին կախվածություն, իսկ որոշ դեպքերում՝ նաև միջամտության այլքներ, երբ սփյուռքի կազմակերպությունները կամ ընդունող երկրները փորձում են ազդել հայրենիքի ներքին քաղաքականության վրա:

Միգրացիոն գործընթացների հետազոտության մեջ 1970-ականներից սկսած ձևավորվեց **«ինստիտուցիոնալ տեսություն»** կոչվող մոտեցումը: Այն ընդգծում է, որ ժամանակի ընթացքում միգրացիան դառնում է ինքնավերարտադրվող երևույթ, քանի որ այն ոչ միայն անհատների կամ ընտանիքների, այլև մի ամբողջ ինստիտուցիոնալ դաշտի որոշումների արդյունք է: Հիմնական գաղափարն այն է, որ միգրացիան սկսելուց հետո աստիճանաբար ստեղծվում են կազմակերպություններ, ցանցեր և ծառայություններ, որոնք նպաստում են միգրացիայի շարունակականությանը: Հեղինակների շրջանում առանձնանում է Դուգլաս Մեսսիի դիտարկումը (Douglas, 431–466), որ շեշտում էր, որ միգրացիոն հոսքերը ժամանակի ընթացքում ամրապնդվում են ոչ միայն «ձգող» ու «վանող» գործոններով, այլև սոցիալական կապերով և ինստիտուցիոնալ միջավայրով: Այս համակարգի մեջ մտնում են ինչպես օրինական կառույցներ՝ գործակալություններ, ոչ պետական կազմակերպություններ, միջազգային կազմակերպություններ, այնպես էլ ոչ ֆորմալ՝ միջնորդներ, ցանցեր ու նույնիսկ քրեական խմբավորումներ, որոնք ձևավորում են միգրացիոն շուկան: Օրինակ՝ Եվրոպա անօրինական միգրանտների տեղափոխմամբ զբաղվող կազմակերպված ցանցերը կամ Ռուսաստան մեկնող հայերի համար ձևավորված գործակալությունները:

Այսպիսով, ինստիտուցիոնալ տեսությունը բացատրում է, թե ինչու միգրացիան նույնիսկ տնտեսական կամ քաղաքական խթանների նվազման պարագայում շարունակում է պահպանվել. այն արդեն դառնում է ինքնուրույն սոցիալ-տնտեսական ենթահամակարգ, որը վերարտադրում է իրեն:

Ազգային անվտանգության տեսանկյունից միգրացիայի ինստիտուցիոնալացումը պարունակում է լուրջ ռիսկեր: Երբ միգրացիոն հոսքերը կառավարվում են ոչ միայն պետական կառույցների, այլև մասնավոր միջնորդների, սովերային գործակալությունների կամ նույնիսկ քրեական ցանցերի կողմից, առաջանում է մի նոր իրականություն. ձևավորվում է սովերային տնտեսություն, որն ամբողջությամբ դուրս է մնում պետական վերահսկողությունից: Այս երևույթը, ինչպես ցույց են տալիս հետազոտողները, անմիջականորեն կապված է կոռուպցիայի, մարդկանց թրաֆիքինգի և կազմակերպված հանցավորության հետ: Ինստիտուցիոնալ տեսության համատեքստում սա նշանակում է, որ միգրացիան դառնում է ոչ միայն սոցիալ-տնտեսական, այլև անվտանգային խնդիր. այն կարող է թուլացնել պետության ինստիտուցիոնալ կայունությունը և խարխիլել հասարակական կարգը:

20-րդ դարի վերջում միգրացիայի և անվտանգության փոփոխապակցվածությունը նոր որակ ստացավ Կոպենհագենի դպրոցի շրջանակում: Բարրի Բուգանը և Օլե Վեերն առաջարկեցին **անվտանգայնացման տեսությունը**, որը կոտրեց դասական պատկերացումները սպառնալիքների մասին: Ըստ այս մոտեցման՝ որևէ երևույթ ինքնին վտանգավոր չէ. այն **վտանգ է դառնում այն պահին, երբ քաղաքական և հասարակական դերակատարները այն ներկայացնում են որպես սպառնալիք**: Այս գործընթացը կոչվում է «անվտանգայնացում»:

Միգրացիայի դեպքում տեսությունը բացատրում է, թե ինչու է միգրանտների շարժը հաճախ ընկալվում որպես անվտանգային մարտահրավեր: Օրինակ՝ Եվրոպայում մուսուլման միգրանտների զանգվածային ներհոսքը ոչ միայն տնտեսական ու սոցիալական խնդիր էր, այլև քաղաքական ուժերի և մեդիայի կողմից ներկայացվեց որպես «ազգային ինքնության», «մշակութային համակեցության» ու նույնիսկ «հասարակական կարգի» սպառնալիք: Այսինքն՝ միգրացիան վտանգ չէ իր բնույթով, այլ վտանգ է դառնում այն ժամանակ, երբ այն ներկայացվում է որպես այդպիսին: Հայաստանի համար այս մոտեցումը նույնպես կիրառելի է: Սահմանային լարված իրավիճակներում կամ, երբ երկրում ներգաղթի այլք է նկատվում այլ պետություններից, հանրային դիսկուրսում կարող է ձևավորվել ընկալում, թե միգրանտները սպառնում են երկրի **ժողովրդագրական կայունությանը, աշխատաշուկայի հավասարակշռությանը** կամ նույնիսկ՝ **անվտանգային համակարգին**: Այս ընկալումը ինքնին քաղաքականացվում է և վերածվում ազգային անվտանգության խնդրի, անկախ նրանից՝ իրական վտանգը որքանով է օբյեկտիվ: Կոպենհագենի դպրոցի մոտեցումը կարևորում է ոչ թե միգրացիայի «օբյեկտիվ» հետևանքները, այլ այն, թե ինչպես է միգրացիան ներկայացվում հասարակության և քաղաքական էլիտաների կողմից. հռետորաբանությունը և ընկալումը նույնքան կարևոր են, որքան փաստացի իրողությունները:

Եթե անվտանգության դասական մոդելները կենտրոնանում էին պետության տարածքային ամբողջականության և ռազմական կարողությունների վրա, ապա, 1990-ականներից սկսած, ձևավորվեց նոր ընկալում՝ **մարդկային անվտանգություն**: Այս մոտեցումը առաջին անգամ լայնորեն ձևակերպվեց ՄԱԿ-ի Մարդկային զարգացման զեկույցում (1994), որտեղ շեշտվում էր, որ պետության անվտանգությունը չի կարող ապահովվել, եթե դրա քաղաքացիները զրկված են իրենց սոցիալական, տնտեսական և քաղաքական անվտանգությունից:

Այս տեսության շրջանակում միգրացիան ստանում է երկակի բնույթ. այն միաժամանակ և՛ հետևանք է, և՛ պատճառ:

- **Միգրանտների խոցելիությունը.** նրանք հաճախ դառնում են շահագործման, մարդու իրավունքների խախտման և անվտանգության պակասի զոհեր: Մարդկային անվտանգությունը դիտարկում է միգրանտներին որպես առավել խոցելի խումբ, որը պահանջում է հատուկ պաշտպանություն:
- **Արտագաղթող երկրի կորուստները.** միգրացիան թուլացնում է համայնքների սոցիալական հենքը. նվազում է աշխատուժային բնակչությունը, քայքայվում են սոցիալական կապերը, իսկ պետությունը կորցնում է մարդկային կապիտալի կարևոր ռեսուրս:
- **Ընդունող երկրի ինտեգրացիոն խնդիրները.** միգրանտները հաճախ բախվում են մշակութային և սոցիալական խոչընդոտների, ինչը կարող է առաջացնել լարվածություն ընդունող հասարակությունում:

Ազգային անվտանգության տեսանկյունից՝ «մարդկային անվտանգություն» մոտեցումը կարևոր դաս է տալիս. եթե պետությունը չի կարողանում ապահովել իր քաղաքացիների **տնտեսական, սոցիալական և քաղաքական անվտանգությունը**, ապա միգրացիան դառնում է այդ թուլության բնական

ռեսուրսների ներուժը և վտանգում է ազգային անվտանգության ամենաառանցքային քաղաքիչներից մեկը՝ պաշտպանունակությունը:

Փախստականների և տեղահանված անձանց հոսքեր -

Արցախի բնակչության 2023թ. ստեղծեց լուրջ սոցիալ-տնտեսական բեռ, իսկ արտաքին ուժերի կողմից այդ իրավիճակի մանիպուլյացիան կարող է նպաստել ներքաղաքական լարվածության աճին:

Սփյուռքի գործունը - Հայկական սփյուռքը Հայաստանի հզոր ռեսուրսներից մեկն է, սակայն դրա քաղաքականացման վտանգը մշտապես առկա է: Արտաքին դերակատարները կարող են փորձել օգտագործել սփյուռքի կառույցները որպես ճնշման կամ ազդեցության գործիք Հայաստանի ներքին և արտաքին քաղաքականության վրա:

Աշխատանքային միգրացիայի կախվածություն - Հայաստանի տնտեսությունը զգալի չափով կախված է արտագնա աշխատանքի եկամուտներից. օրինակ՝ ՌԴ-ից եկող դրամական փոխանցումները կազմում են ՀՆԱ-ի զգալի մասը: Այս հանգամանքը Հայաստանը դարձնում է խոցելի ինչպես տնտեսական տատանումների, այնպես էլ քաղաքական ճնշումների նկատմամբ:

Հիբրիդ սպառնալիքների համատեքստում Հայաստանի միգրացիոն մարտահրավերները կարելի է ամփոփել հետևյալ կերպ.

Ժողովրդագրական ճգնաժամի խորացում - արտագաղթը և ծնելիության նվազումը վտանգում են պետության կենսու-նակությունը երկարաժամկետ հեռանկարում:

Սոցիալական բևեռացում և լարվածություն - փախստական-ների ինտեգրման խնդիրները, աշխատաշուկայի սահմանափակ հնարավորությունները և սոցիալական պաշտպանական համակարգերի ծանրաբեռնվածությունը կարող են խորացնել հասարակության մեջ լարվածությունը:

Տեղեկատվական մանիպուլյացիաներ - արտաքին ուժերը կարող են միգրացիոն խնդիրները շահարկել մեդիա դաշտում՝ թուլացնելով պետական ինստիտուտների լեգիտիմությունը:

Արտաքին քաղաքական ճնշում - որոշ պետություններ կարող են օգտագործել միգրացիոն հոսքերը որպես բանակցային լծակ՝ Հայաստանի նկատմամբ զիջումներ կորզելու համար:

Քաղաքականության առաջարկներ Հայաստանի համար

Այս մարտահրավերներին դիմակայելու համար անհրաժեշտ է համապարփակ միգրացիոն քաղաքականություն, որը ներառի հետևյալ հիմնական ուղղությունները.

Միգրացիոն կառավարման ինստիտուցիոնալ ամրապնդում - ստեղծել միասնական համակարգ, որտեղ բոլոր պետական մարմինների գործողությունները կհամակարգվեն ճգնաժամային իրավիճակներում արագ արձագանքի համար:

Ժողովրդագրական և սոցիալական քաղաքականության ինտեգրում - արտագաղթի նվազեցման նպատակով պետք է ձևավորել երկարաժամկետ ծրագրեր երիտասարդության և աշխատուժի պահպանման համար:

Փախստականների ինտեգրման ռազմավարություն - Արցախից տեղահանվածների սոցիալ-տնտեսական ինտեգրումը պետք է դիտարկվի ոչ միայն որպես հումանիտար խնդիր, այլև որպես ազգային անվտանգության առաջնահերթություն:

Սփյուռքի ներուժի ռազմավարական օգտագործում - սփյուռքը պետք է ներգրավվի պետական քաղաքականության մեջ համակարգված և վերահսկելի կերպով՝ նվազեցնելով արտաքին շահարկումների վտանգը:

Տեղեկատվական անվտանգության ամրապնդում - պետությունը պետք է մշակի հաղորդակցական ռազմավարություն միգրացիոն ճգնաժամերի ժամանակ՝ կանխելու արտաքին մանիպուլյացիաները:

Միջազգային համագործակցություն - Հայաստանը պետք է ակտիվացնի համագործակցությունը ԵՄ-ի, ՄԱԿ-ի Միգրացիայի միջազգային կազմակերպության (IOM) և այլ կառույցների հետ՝ միգրացիոն ճնշումները մեղմելու նպատակով:

Այսպիսով՝ Հայաստանի համար միգրացիոն գործընթացները հստակորեն տեղավորվում են հիբրիդ սպառնալիքների տրամաբանության մեջ: Արտագաղթը, փախստականների ճգնաժամը, սփյուռքի քաղաքական շահարկման հնարավորությունը և արտաքին պետություններից կախվածությունը միասին ձևավորում են բարդ անվտանգային դաշտ: Հետևաբար անհրաժեշտ է մշակել միգրացիոն անվտանգության համապարփակ ռազմավարություն, որը կապահովի ոչ միայն սոցիալական և տնտեսական, այլև քաղաքական և անվտանգային կայունություն:

ԵԶՐԱՅԱՆԳՈՒՄՆԵՐ

Հոդվածում իրականացված վերլուծությունը ցույց տվեց, որ միգրացիան Հայաստանի պայմաններում պետք է դիտարկվի ոչ միայն սոցիալ-տնտեսական կամ ժողովրդագրական գործընթաց, այլև որպես անվտանգային և քաղաքական գործոն: Տեսական մոդելների ուսումնասիրությունը, ինչպես նաև հիբրիդ սպառնալիքների ժամանակակից դինամիկայի դիտարկումը հնարավորություն տվեցին բացահայտելու այն հիմնական ռիսկերն ու մարտահրավերները, որոնք միգրացիան կարող է առաջացնել ազգային անվտանգության համակարգի համար: Այս համատեքստում կարևոր է առանձնացնել հետևյալ հիմնական եզրահանգումները.

- Միգրացիան Հայաստանի համար դուրս է գալիս զուտ սոցիալ-տնտեսական երևույթի սահմաններից և ձեռք է բերում անվտանգային և քաղաքական նշանակություն. այն դառնում է գործոն, որը կարող է ինչպես ամրապնդել, այնպես էլ թուլացնել պետական կայունությունը:

- Միգրացիայի վերաբերյալ գոյություն ունեցող տեսությունները (Ռավենշտեյնի օրինաչափություններ, վանող-ծող մոդել, նեոկլասիկ մոտեցում և այլն) Հայաստանի պայմաններում ձեռք են բերում հատուկ իմաստ՝ ցույց տալով, որ արտագաղթի գործընթացները ուղիղ ազդեցություն ունեն ժողովրդագրական և սոցիալ-տնտեսական անվտանգության վրա:

- Հիբրիդ սպառնալիքների աճը միգրացիոն հոսքերը դարձնում է արտաքին ուժերի կողմից կիրառվող մանիպուլյացիոն գործիք. տեղեկատվական պատերազմները, քարոզչական նարատիվները և ներքաղաքական շահարկումները միգրացիան վերածում են քաղաքական ճնշման լծակի:

- Հայաստանի աշխարհաքաղաքական դիրքը և տարածաշրջանային հակամարտությունները նպաստում են նրան, որ միգրացիան դառնա ոչ միայն սոցիալական, այլև ռազմավարական մարտահրավեր՝ կապված տարածքային անվտանգության և պետական ինստիտուտների կայունության հետ:

- Պետական կառավարման համակարգի սահմանափակ կարողությունները միգրացիոն ճգնաժամերի պայմաններում մեծացնում են արտաքին ազդեցությունների արդյունավետությունը և նվազեցնում հասարակության դիմադրողականությունը:

- Հիբրիդ սպառնալիքների չեզոքացման և միգրացիոն գործընթացների կայուն կառավարման համար անհրաժեշտ է համապարփակ քաղաքականություն, որը պետք է ներառի ժողովրդագրական, տնտեսական, տեղեկատվական և անվտանգության բաղադրիչներ:

- Միջազգային համագործակցությունը և համաշխարհային լավագույն փորձի կիրառումը կենսական են Հայաստանի համար՝ միգրացիայի անվտանգային հետևանքները կանխատեսելի և կառավարելի դարձնելու նպատակով:

ՕԳՏԱԳՈՐԾՎԱԾ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. Glick Schiller, Nina, Basch, Linda, & Blanc-Szanton, Cristina. *Towards a Transnational Perspective on Migration: Race, Class, Ethnicity, and Nationalism Reconsidered*. New York: New York Academy of Sciences, 1992.
2. Frederick Hoffman *Conflict in the 21st Century: The Rise of Hybrid Wars*. Potomac Institute for Policy Studies, 2007.
3. Everett Samuel Lee “A Theory of Migration”. *Demography*, Vol. 3, No. 1, 1966.
4. Douglas Scott Massey, “Theories of International Migration: A Review and Appraisal”. *Population and Development Review*, Vol.19 No. 3, 1993.
5. Prebisch, Raúl. “The Economic Development of Latin America and its Principal Problems”. United Nations, New York, 1950.
6. Ernst Georg Ravenstein. “The Laws of Migration”. *Journal of the Statistical Society of London*, Vol. 48, No. 2, 1885.
7. Larry Alan Sjaastad. “The Costs and Returns of Human Migration”. *Journal of Political Economy*, Vol. 70, No. 5, 1962.
8. Oded Stark. “The Migration of Labor”. *Blackwell*, 1991.

MIGRATION AND NATIONAL SECURITY: THEORETICAL MODELS AND HYBRID THREATS

TIGRAN GHAZARYAN

Ministry of Internal Affairs of the Republic of Armenia, Department of the Police Troops, Head, Lieutenant Colonel;

*Yerevan Institute of Forensic Examination and Psychology, Lecturer;
Yerevan State University, Faculty of International Relations Department of Political Science, Ph.D. Student, Lawyer, Political Scientist,
Yerevan, the Republic of Armenia*

The aim of the article is to identify the fundamental features of the interaction between migration and national security, comparing classical and modern theories of migration, analyzing the role of hybrid threats and assessing the challenges and opportunities emerging for Armenia.

To achieve the goal, we have set ourselves the following tasks: to analyze classical and modern theories of migration to determine their security dimension, to identify the main mechanisms of the interaction between migration and national security; to study the interrelationship of hybrid threats and migration processes in the conditions of modern global and regional realities; to assess the possible impacts of migration flows on the national security system of Armenia.

Historical, comparative, analytical, theoretical, causal methods were used during the research.

The main conclusion made within the framework of the research is that migration and national security are in intensive interaction, and the relationship between them is conditioned by both socio-economic and political and security factors. Classical theories of migration emphasize the role of economic motives and the labor market, while modern approaches emphasize the influence of political, social, and hybrid threats. Hybrid threats, including crises in the information, energy, and security sectors, can multiply the impact of migration flows on small states, including Armenia. The analysis shows that for Armenia, a joint observation of migration processes in the context of national security is necessary both for the prevention of threats and for the effective use of new opportunities. Policies and strategies developed in such a format can reduce the negative

impacts of migration and promote socio-economic stability, as well as contribute to the long-term provision of the internal and external security of the state.

Keywords: *migration, national security, hybrid threats, emigration, diaspora, demographic risks, migration policy.*

МИГРАЦИЯ И НАЦИОНАЛЬНАЯ БЕЗОПАСНОСТЬ: ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ МОДЕЛИ И ГИБРИДНЫЕ УГРОЗЫ

ТИГРАН КАЗАРЯН

*преподаватель Института судебной экспертизы и психологии,
аспирант кафедры политологии факультета международных отношений
Ереванского государственного университета,
начальник отдела кадров войск полиции Министерства внутренних дел
Республики Армения,
г. Ереван, Республика Армения*

Целью статьи является выявление фундаментальных особенностей взаимодействия миграции и национальной безопасности, сравнение классических и современных теорий миграции, анализ роли гибридных угроз и оценка возникающих для Армении вызовов и возможностей.

Для достижения цели мы поставили перед собой следующие задачи: проанализировать классические и современные теории миграции для определения их аспекта безопасности, выявить основные механизмы взаимодействия миграции и национальной безопасности; изучить взаимосвязь гибридных угроз и миграционных процессов в условиях современных глобальных и региональных реалий. Оценить возможное воздействие миграционных потоков на систему национальной безопасности Армении.

В ходе исследования были использованы исторический, сравнительный, аналитический, теоретический и причинно-следственный методы.

Основной вывод, сделанный в рамках исследования, заключается в том, что миграция и национальная безопасность находятся в интенсивном взаимодействии, а взаимосвязь между ними обусловлена как социально-экономическими, так и политическими факторами и факторами безопасности. Классические теории миграции подчеркивают роль экономических мотивов и рынка труда, в то время как современные подходы акцентируют влияние политических, социальных и гибридных угроз. Гибридные угрозы, включая кризисы в сфере информации, энергетики и безопасности, могут многократно усилить воздействие миграционных потоков на малые государства, включая Армению. Анализ показывает, что для Армении совместное наблюдение за миграционными процессами в контексте национальной безопасности необходимо как для предотвращения угроз, так и для эффективного использования новых возможностей. Политика и стратегии, разработанные в таком формате, способны снизить негативное воздействие миграции и способствовать социально-экономической стабильности, а также долгосрочному обеспечению внутренней и внешней безопасности государства.

Ключевые слова: *миграция, национальная безопасность, гибридные угрозы, эмиграция, диаспора, демографические риски, миграционная политика.*